

Wrzesiński, Wojciech

Seminarium w Rucianem dotyczące spraw ludności polskiej w Niemczech w latach 1920-1939

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 241-248

1964

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kończąc referat autorka wysunęła postulaty odnośnie przyszłych opracowań. Sesję podsumował prof. dr Andrzej Bukowski, następnie uczestnicy Sesji złożyli wiązanek kwiatów w miejscu urodzenia Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza.

W godzinach popołudniowych zebrani zwiedzili Pola Grunwaldzkie, po czym udali się do rodzinnej miejscowości Mrongowiusza — Marwałdu, w pow. ostródzkim. Tutaj, w czasie wieczornicy prof. A. Bukowski w popularnej formie opowiedział zgromadzonej ludności o życiu i twórczości Mrongowiusza, następnie Zespół Powiatowego Domu Kultury w Ostródzie przedstawił „Suite mazurską”, którą, w oparciu o motywy ludowe, ułożył E. Martuszewski.

WOJCIECH WRZESIŃSKI

SEMINARIUM W RUCIANEM DOTYCZĄCE SPRAW LUDNOŚCI POLSKIEJ W NIEMCZECH W LATACH 1920 — 1939

W Rucianem w dniach od 26 do 30 czerwca 1964 roku odbyło się ogólnopolskie seminarium historyczne poświęcone sprawom ludności polskiej w Niemczech w okresie Republiki Weimarskiej i Trzeciej Rzeszy (do chwili wybuchu wojny). Seminarium zostało zorganizowane z inicjatywy Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Pojezierze”, przy poparciu Zarządu Wojewódzkiego Towarzystwa Rozwoju Ziemi Zachodnich i Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie. W seminarium wzięło udział trzydzieści siedem osób (historycy, ekonomiści, demografowie, publicyści i dawni członkowie Związku Polaków w Niemczech). Przybyli na seminarium reprezentowali placówki badawcze następujących środowisk: wrocławskiego (Uniwersytet im. Bolesława Bieruta i Zakład Historii Śląska PAN), opolskiego (Śląski Instytut Naukowy), katowickiego (Instytut Śląski i Wyższa Szkoła Ekonomiczna), zielonogórskiego (Lubuskie Towarzystwo Naukowe), szczecińskiego (Wojewódzkie Archiwum Państwowe), gdańskiego (Wyższa Szkoła Pedagogiczna i Instytut Bałtycki), toruńskiego (Uniwersytet M. Kopernika), poznańskiego (Instytut Zachodni), warszawskiego (Instytut Historii PAN, Wojskowy Instytut Historyczny, Spółdzielczy Instytut Naukowo-Badawczy) i olsztyńskiego (Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego i Muzeum Mazurskie). W seminarium wzięli również udział działacze Towarzystwa Rozwoju Ziemi Zachodnich, przedstawiciele KW PZPR w Olsztynie, redaktorzy pism: „Trybuny Ludu”, „Głosu Olsztyńskiego”, miesięcznika „Nadodrze”, tygodnika „Stolica” i Polskiego Radia w Olsztynie oraz byli działacze Związku Polaków w Niemczech.

Seminarium otworzył Sekretarz Generalny Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie mgr Wł. Ogrodziński. Po przywitaniu wszystkich przybyłych na seminarium podkreślił znaczenie, jakie mają tego rodzaju spotkania i mogą mieć w przyszłości dla rozwoju badań nad historią najnowszej Ziemi Zachodnich i Północnych. O objęcie kierownictwa naukowego seminarium poprosił prof. dra Henryka Zielińskiego (UBB Wrocław). Pierwszy referat pt. *Liczebność i rozmieszczenie Polaków w Niemczech w latach 1920—1933* wygłosił dr Jerzy Jacimirski (WSE Katowice). Jako podstawę do ustalenia liczebności i rozmieszczenia Polaków w Niemczech wykorzystał autor dane z niemieckich spisów ludności, zawierających m.in. informacje o języku ojczystym badanych osób. W oparciu o te materiały mógł referent przedstawić również — co zrobił na wstępie — ewolucję pytania

spisowego o język ojczysty jak i objaśnień urzędowych, dotyczących sposobu wypełniania właściwej rubryki arkusza spisowego w kolejnych spisach na przestrzeni lat 1890—1939. Analizując zmiany jakim ulegały pytania i objaśnienia, referent doszedł do wniosku, iż dążyły one do coraz silniejszego sugerowania pytanym odpowiedzi pożądaney przez władze. Wprowadzenie pojęcia osób dwujęzycznych oraz traktowanie gwary mazurskiej i kaszubskiej jako odrębnych języków, miało ograniczyć do minimum oficjalną liczbę osób o polskim języku ojczystym. Dla ustalenia zbliżonej do rzeczywistości liczby Polaków w Niemczech w okresie międzywojennym, bez względu na ich uświadomienie narodowe, referent przeprowadził szacunek opierając się na następujących przesłankach:

1) Ludność polska w Niemczech w 1920 r. liczyła co najmniej 1 525 000, tj. tyle, ile dla danego okresu wykazał spis z 1910 r.

2) Ruch naturalny ludności polskiej w Niemczech wykazywał w okresie międzywojennym natężenie zbliżone do natężenia tego ruchu w zachodnich województwach Rzeczypospolitej. W omawianym okresie ludność polską charakteryzował wyższy przyrost naturalny.

3) Polacy w Niemczech po pierwszej wojnie światowej ponieśli liczne straty w wyniku emigracji (przede wszystkim do Polski i do Francji).

Przeprowadzone obliczenia doprowadziły do oszacowania liczby ludności polskiej w Niemczech w 1939 roku na 1 530 000 osób. Liczbę tę potwierdziły obliczenia dokonane również inną metodą — ekstrapolacji wstecznej. Podstawą tych sprawdzających obliczeń była liczebność ludności autochtonicznej na ziemiach odzyskanych w 1950 roku.

Omawiając strukturę demograficzną ludności polskiej — autor referatu zwrócił uwagę na większą młodość ludności polskiej niż niemieckiej, co spowodowane było wyższą płodnością Polaków. Rozmieszczenie ludności polskiej w okresie międzywojennym uległo tylko nieznacznym przemieszczeniom.

W czasie dyskusji zatrzymano się głównie nad możliwością ustalenia liczby ludności polskiej w okresie międzywojennym.

Podniesiono, iż referat ograniczył się do zastosowania tradycyjnych metod statystycznych (M. Wojciechowski). Jednocześnie stwierdzono konieczność równoczesnego stosowania metod statystycznych, historycznych i socjologicznych. Szczególnie krytycznie oceniono metodę ekstrapolacji wstecznej (M. Wojciechowski).

Dyskusja wskazała, że wyniki spisu ludności 1910 roku tylko w minimalnym stopniu są obiektywne (M. Orzechowski). Zebrani zwrócili również uwagę na brak precyzyjnego określenia kryteriów przynależności narodowej (W. Wawrzynek i Wł. Ogrodziński). Wypowiadając się za potrzebą elastycznego stosowania kryteriów przynależności narodowej — obiektywnego i subiektywnego (R. Wapiński) sprecyzowany został postulat określenia tzw. „progu germanizacyjnego”. Ustalenie owego „progu germanizacji”, po przekroczeniu którego etniczny Polak stawał się Niemcem jest ważne dla badań nad dziejami ludności polskiej w Niemczech (H. Zieliński). Dyskutowali zaznaczyli niebezpieczeństwo utożsamiania procesu asymilacji z procesem germanizacji (R. Wapiński). Dalsza dyskusja wskazała na odrębności regionalne poszczególnych skupisk ludności polskiej w Niemczech (K. Fiedor i W. Wawrzynek) i na konieczność odrębnego traktowania ludności polskiej obywatelstwa polskiego (T. Kajan).

W toku dyskusji wyłonił się jeszcze inny ważny problem — kształtowanie się elity narodowej. Tak zwani „królowie polscy” na terenie V Dzielnicy rekrutowali się prawie całkowicie (około 70%) z ludności napływowej, której poczu-

cie narodowe było znacznie wyższe (T. K a j a n). Dyskutanci doceniając wagę wniosków i szacunków J. J a c i m i r s k i e g o, wykazali niebezpieczeństwo rozpatrywania zagadnień demograficznych bez powiązania ich z warunkami politycznymi.

Drugi referat dra Mariana Orzechowskiego (UBB Wrocław) nosił tytuł: *Problemy świadomości narodowej ludności polskiej w Niemczech w latach 1920—1939*. We wstępie referent wskazał na złożoność omawianej problematyki i kontrowersyjny charakter wniosków dotychczas wygłaszanych. Badania świadomości narodowej — zdaniem autora referatu — posiadają znaczenie nie tylko poznawcze ale i praktyczne. Ocena stanu świadomości narodowej winna stanowić punkt wyjścia do znalezienia wyczerpującej i właściwej odpowiedzi na pytania dotyczące słabości zorganizowanego ruchu polskiego. Bez analizy stanu świadomości narodowej nie można w pełni ocenić poczyną organizacyjnych, ideowo-politycznych, kulturalno-oświatowych i gospodarczych ruchu polskiego. Nie można również właściwie wyjaśnić polityki narodowościowej państwa niemieckiego, bez wyjaśnienia zasadniczych przeobrażeń narodowościowych zachodzących na obszarach zamieszkałych przez ludność polską. Poznanie i wyjaśnianie stanu świadomości narodowej wymaga stosowania przez badacza różnorodnych metod, tzn. obok tradycyjnych historycznych uwzględnić należy również metody socjologiczne i psychologii społecznej. Stosowanie metod badawczych tylko jednej z wymienionych dyscyplin nie przyniesie oczekiwanych rezultatów. Referent dla określenia istoty i charakteru świadomości narodowej wyróżnił:

- a) Subiektywną świadomość narodową — poczucie odrębności narodowej i poczucie więzi z własnym narodem,
- b) Zobiektywizowaną świadomość narodową wyrażającą się w działaniach zmierzających do obrony utrwalenia wartości narodowych.

Dla celów badawczych szczególnie istotne znaczenie ma wyodrębnienie zobiektywizowanej świadomości narodowej. Pozwała ona na określenie przybliżonej liczby uświadomionych narodowo Polaków w państwie niemieckim. W dwudziestoleciu międzywojennym warunki polityczne, społeczno-ekonomiczne i kulturalne nie sprzyjały narastaniu czy nawet utrzymaniu polskiej świadomości narodowej. Według oceny referenta w omawianym okresie nie występowało zjawisko unaradawiania ludności polskiej. Wśród ludności polskiej w Niemczech dominowały procesy dezintegracji i asymilacji. M. O r z e c h o w s k i założył, że ludność polska w Niemczech w okresie międzywojennym dzieliła się na dwie — wewnętrznie zróżnicowane grupy: stosunkowo nieliczną grupę uświadomionych narodowo Polaków (70 000—100 000) i ogromną masę etnicznie polskiej ludności zachowującej język, tradycje i obyczaje itp.

Grupa pierwsza najliczniej reprezentowana była w Nadrenii — Westfalii, w okręgu przemysłowym Śląska Opolskiego, na Pograniczu i na Powiślu. Grupy etnicznie polskiej ludności bez wykrystalizowanej świadomości narodowej reprezentowane były najsilniej w rolniczych okręgach Śląska Opolskiego i na Mazurach.

Dyskutanci uznali referat i zawarte w nim problemy za cenny wkład do badań nad historią ludności polskiej w Niemczech. Propozycje w nim zawarte uznano za twórcze sugestie metodyczne (M. W o j c i e c h o w s k i). Zarzutem jednak było stwierdzenie, iż rozpatrywane zagadnienie referat potraktował zbyt ogólnie i zdecydowanie teoretycznie (H. Z i e l i Ń s k i) oraz generalizował bez wykazania przyczyn istniejącego stanu rzeczy, bez ujawniania mechanizmów zachodzących zmian narodowościowych (Fr. B i a ł y). Wyodrębnienie warstw (obiektywnej i subiektywnej) świadomości narodowej uznano za

szczególnie ważne i pomocne dla dalszych badań. Zachodzi jednak konieczność stosowania obydwu tych kryteriów w sposób zróżnicowany w zależności od sytuacji regionalnej (St. Potocki).

Z. Lietz, H. Zieliński i J. Bensykiewicz zwrócili uwagę na zjawisko — ściśle łączące się z problemem świadomości narodowej — na wykształcone poczucie odrębności regionalnej, którego znaczenia nie można pominąć. Postawienie tego ważnego problemu zwróciło uwagę dyskutantów na kryteria przynależności narodowej (J. Kocik i J. Klich). M. Orzechowski nie dał jednak pełnej odpowiedzi na pytanie czy istniały warunki utrzymania świadomości narodowej (St. Potocki). Wnioski jakie wysuwał referent uwarunkowane były przyjętymi na wstępie cezurami chronologicznymi; rozszerzenie tych cezur do okresu 1914—1945 pozwoliłoby na przedstawienie zachodzących procesów w jaśniejszym świetle (M. Wojciechowski). Łączenie badań nad świadomością narodową z badaniami nad świadomością społeczną zaproponował J. Chlebowczyk.

Dyskusja nad referatem M. Orzechowskiego ujawniła różnicę stanowisk, jakie w podejściu do omawianych zagadnień mają przedstawiciele różnych środowisk (naukowcy, publicyści, byli działacze Związku Polaków w Niemczech). Dowodzi to żywotności i aktualności poruszanych problemów.

Trzeci referat dra W. Wrzesińskiego (Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie) nosił tytuł: *Działalność polityczna Polaków w Niemczech w okresie międzywojennym*. Wychodząc z założenia, że najpełniejszą działalność polityczną wśród Polaków w Niemczech przejawiał Związek Polaków w Niemczech, referent poświęcił jemu główną uwagę. Związek Polaków w Niemczech samodzielny w chwili powstania, zdeterminowany sytuacją prawną, polityczną i ekonomiczną przekształcił się w organizację, która służyła obronie interesów ludności polskiej oraz była czynnikiem polityki zagranicznej Rzeczypospolitej, przy zachowaniu lojalności wobec państwa niemieckiego. Powstanie Związku Polaków — to wyraz procesów integracyjnych społeczności polskiej w Niemczech, usuwania odrębności regionalnych, przekształcania żywiołowego oporu przeciw wynaradawianiu, w kierowaną walkę polityczną. Związek nie był organizacją ofensywną, ograniczając swoje wpływy do osób posiadających wykształcone poczucie świadomości narodowej. Szczytowym — zdaniem referenta — okresem rozwoju Związku był rok 1924. Nieco uwagi poświęcił referent roli jaką odegrał Związek Polaków w kształtowaniu jednolitego frontu jedności mniejszości narodowych w Niemczech. Założenia polityczne — zdaniem autora — nie wypływały z dążenia do współdziałania w rządzeniu państwem niemieckim, lecz podyktowane były chęcią wywarcia wpływu na politykę mniejszości narodowych w Republice Weimarskiej. Związek Polaków w Niemczech występując w roli specyficznej grupy nacisku zmuszony był przybrać formę działalności partii politycznej.

Proces zwiększania wpływów polskiej służby dyplomatycznej referent wiązał z narastaniem centralizacji wewnętrznej organizacji polskich w Niemczech oraz ze zmianami kierunku polityki zagranicznej Rzeczypospolitej po wydarzeniach majowych 1926 roku. Od tego momentu Związek Polaków reprezentował w sprawach tzw. „wielkiej polityki”, obok interesów ludności polskiej w Niemczech, racje europejskiej polityki mniejszościowej Rzeczypospolitej. Dalsze dzieje Związku Polaków (w okresie III Rzeszy) charakteryzowało ograniczenie możliwości podmiotowego działania politycznego i wzmożenie starań o utrzymanie wewnętrznego-państwowego charakteru spraw mniejszościowych. Wiele miejsca zajęła w referacie kwestia lojalizmu państwowego. Zdaniem

W. Wrzesińskiego, lojalizm ów wyrażał się w uznaniu granic państwowych Niemiec i w traktowaniu zagadnień mniejszościowych jako problemu wewnątrzno-państwowego.

Najbardziej dyskusyjnym problemem referatu była sprawa oceny centralizacji i tendencji odśrodkowych. Autorowi zarzucano, iż przecenił ideowe podłoże wystąpień decentralistycznych. H. Zieliński stwierdził, że gettowy charakter polskiej elity narodowej w Niemczech powodował gwałtowność i wyrazistość wystąpień odśrodkowych. Istotą tendencji odśrodkowych zajął się w swoim wystąpieniu również T. Kajan. O tym, że centralizmu Związku Polaków w Niemczech nie można było zastąpić federalizmem, mówił H. Zieliński. W dalszym toku dyskusji zgodził się ze zdaniem referenta, co do apogeum działalności Związku. Z tezą tą polemizował Z. Lietz przytaczając dane o rozwoju ruchu młodzieżowego. Pominiecie przez referenta roli prasy i instytucji gospodarczych w ruchu polskim w Niemczech zarzucili: H. Zieliński i J. Kocik. Dyskusja wskazała na jeden ominięty przez autora problem: politykę państwa niemieckiego wobec ludności polskiej (Fr. Biały). Nie pozwoliło to na ukazanie z całą ostrością nikłej roli Polaków w życiu politycznym państwa niemieckiego (J. Kocik). W obronie słuszności zasad ideowych i organizacyjnych Związku Polaków wystąpił J. Klich nawołując do wyrażenia słów uznania dla tej organizacji. Wystąpienie J. Klicha spowodowało natychmiastowe wyjaśnienie złożone przez przewodniczącego seminarium H. Zielińskiego, że głębokie uznanie dla patriotyzmu, męstwa i ofiarności działaczy członków Związku nie powinno ograniczać rzetelności badawczej. W toku dyskusji wysunięto szereg postulatów badawczych: opracowanie działalności Jana Skali (H. Zieliński), Brunona Openkowskiego (J. Kocik), wydanie wspomnień Kazimierza Jaroszyka (J. Kocik), przeprowadzenie rewizji poglądów co do oceny Jana Baczewskiego (T. Kajan i J. Kocik), działalności ks. Domańskiego (Z. Lietz) wyjaśnienia okoliczności towarzyszących rozbięciu centrali berlińskiej Związku (W. Wawrzynek), infiltracje szpiegów niemieckich w organizacjach polskich (W. Wawrzynek). J. Kocik proponował rozważenie problemu współpracy Związku Polaków w Niemczech z Komunistyczną Partią Niemiec przed 1933 rokiem. Rozbieżności między istotnymi interesami społecznymi robotników i chłopów polskich w Niemczech a programem, jaki proponował Związek, spowodowały zawężenie oddziaływania Związku wśród podstawowej masy ludności polskiej (H. Zieliński). K. Fiedor przedstawił sytuację polskich robotników rolnych w Niemczech. T. Kajan zgłosił szereg postulatów co do wykorzystania i oceny materiałów źródłowych.

Czwarty referat wygłosił dr Marian Wojciechowski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) pt. *Rzeczypospolita a Polacy w Rzeszy hitlerowskiej*. Na wstępie autor ustalił ramy, w jakich kształtowały się założenia polityczne rządu polskiego wobec Polaków w Niemczech w latach 1933—1939. Okres pierwszy — rok 1933 — charakteryzował się wzmocnionym prześladowaniem ludności polskiej w Rzeszy oraz kształtowaniem nowych zasad w stosunkach polsko-niemieckich w okresie drugim (1934—1936), pod osłoną deklaracji o niestosowaniu przemocy — krystalizowały się założenia polityki polskiej wobec Polaków w Niemczech, wynikające z nowej sytuacji powstałej po 26 stycznia 1934 roku. Okres trzeci, schyłkowy, obejmuje lata 1937—1939.

Mówiąc o ramach, w jakich kształtowały się założenia polityczne rządu polskiego wobec Polaków w Niemczech referent zwrócił uwagę przede wszystkim na totalny charakter państwa niemieckiego ułatwiający politykę germanizacyjną. Element ten ograniczany był — na korzyść ludności polskiej —

z jednej strony obawą przed retorsyjną polityką władz polskich wobec mniejszości niemieckiej, z drugiej zaś szczególną atmosferą w stosunkach polsko-niemieckich, jaka zapanowała po 26 stycznia 1934 roku. Stosunek władz polskich do Polaków w Rzeszy kształtował się również pod wpływem specyficznej struktury społecznej ludności polskiej w Niemczech (brak inteligencji), jak też wreszcie pod wpływem sytuacji wewnętrzno-politycznej w Polsce. Chodzi tu w szczególności o walkę polityczną prowadzoną przez sanację w kraju z endecją i chadecją i o oddziaływanie tej walki na znajdującą się pod wpływem endecji i chadecji mniejszość polską w Niemczech.

Omawiając założenia polityczne rządu polskiego wobec Polaków w Niemczech wyróżnił autor cele perspektywiczne i cele wynikające z polityki dnia dzisiejszego. Cele perspektywiczne — to przede wszystkim dążenie do umocnienia polskiej świadomości narodowej wśród Polonii niemieckiej jako przygotowanie do włączenia terenów autochtonicznych w granice Państwa Polskiego w niedającej się określić wówczas dalszej przyszłości. Autor skoncentrował się przede wszystkim na problemie celów perspektywicznych i omówił je na podstawie analizy dokumentów z Polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Wiele uwagi poświęcił też przedstawieniu założeń pedagogiczno-politycznych w polityce oświatowej wobec Polaków w Niemczech, w szczególności dyskusji na temat modelu Polaka — absolwenta polskiej szkoły średniej w Rzeszy.

Założenia polityczne władz polskich wobec Polaków w Niemczech ocenił M. Wojciechowski pozytywnie, wypowiadając jednak szereg uwag krytycznych natury szczegółowej.

Różnorodność programów partii politycznych Rzeczypospolitej i wpływ tych programów na kształtowanie się postawy ich członków wobec ludności polskiej w Niemczech zasygnalizowali R. Wapiński i Fl. Miedziński. Fl. Miedziński zwrócił również uwagę na wpływ stosunków międzynarodowych (głównie polsko-francuskich) na politykę Rzeczypospolitej wobec Polaków w III Rzeszy. Tezę o aspiracjach terytorialnych ruchu polskiego przedstawioną przez referenta — poparł T. Kajan, zaś sprzeciwił się jej R. Wapiński. T. Kajan wypowiedział swoją wsparł przypuszczeniami o przygotowaniach niektórych działaczy polskich do wystąpień irredentystycznych w przededniu drugiej wojny światowej. Nawiązując do wypowiedzi T. Kajana, W. Ryżewski omówił zasady organizacji polskiej służby wywiadowczej w Niemczech. O tragicznych konsekwencjach wciągania nielicznych osób spośród działaczy ruchu polskiego do polskiej służby wywiadowczej mówił W. Warzynek, wskazując jednocześnie na ich głęboki patriotyzm.

R. Staniewicz szeroko omówił genezę i znaczenie deklaracji mniejszościowej z listopada 1937 roku. Twierdzeniu referenta, iż w 1937 roku rządowi polskiemu bardziej zależało na utrzymaniu poprawnych stosunków dyplomatycznych z rządem niemieckim niż odwrotnie, zaprzeczył R. Wapiński. O wpływie stosunków dyplomatycznych polsko-niemieckich na kształtowanie nowych form działania organizacji polskich w Niemczech mówili: J. Kocik i J. Klich.

T. Kajan dorzucił swoje uwagi na temat posunięć polskiej służby konsularnej. Z jego wypowiedzi wynikało, iż polska służba konsularna nie zawsze dorównała nałożonym na nią zadaniom. Porównanie polityki Rzeczypospolitej wobec ludności polskiej w Niemczech i wobec ludności polskiej w Czechosłowacji przeprowadził J. Chlebowczyk.

Piąty referat na seminarium wygłosił dr Teodor Musioł (Śląski Instytut Naukowy w Opolu). Nosił on tytuł: *Działalność oświatowa Polaków w Niemczech w latach 1919—1939*. Walka o szkolnictwo polskie i o prawo nauczania

Polaków w języku polskim była — zdaniem referenta — centralnym zagadnieniem ruchu polskiego w Niemczech. Obejmowała ona wszystkie obszary zamieszkałe przez ludność polską w Niemczech, a więc: Śląsk Opolski, Prusy Wschodnie, Pogranicze z Kaszubami, Nadrenię i Westfalię, Saksonię, Hannover, Bawarię, Badenię, Turynię, Hamburg i Breinę.

Polska akcja oświatowa znalazła swój wyraz w następujących formach: nauka języka polskiego w szkołach niemieckich, publiczne szkoły niemieckie z polskim językiem nauczania, prywatne polskie szkoły powszechne, średnie ogólnokształcące i zawodowe prywatne, przedszkola i szkoły dokształcające, kursy języka polskiego oraz pomoc udzielana młodzieży polskiej studiującej w szkołach wyższych.

T. Musioł wyróżnił trzy etapy polskiej akcji szkolnej. Pierwszy obejmuje lata 1919—1921 i charakteryzował się słabą aktywnością szkół polskich.. Na terenach plebiscytowych stosunkowo większą żywotność zapewniały przejściowe zarządzenia mocarstw alianckich. Drugi okres wyznaczały lata 1921—1928, kiedy to istnieją szkoły polskie, przedszkola i kursy języka polskiego. Ich prawną podstawę stanowił 113 artykuł Konstytucji Weimarskiej oraz Konwencja Genewska na Śląsku Opolskim. W okresie tym prowadzone były starania w kierunku uzyskania dalszych koncesji ustawowych dla szkolnictwa polskiego. Etap trzeci obejmuje lata 1929—1939. Jest to najbuźniejszy okres rozwoju szkolnictwa polskiego na terenie państwa niemieckiego. Był on spowodowany postanowieniami jakie zapewniła Ordynacja dla polskiego szkolnictwa prywatnego.

Momentem szczytowego rozwoju szkolnictwa polskiego był rok szkolny 1932/1933. Nauczaniem w języku polskim objętych wówczas było zaledwie 6,5% dzieci w wieku szkolnym. Ten niski procent tłumaczy referent antypolską polityką władz niemieckich. Szkolnictwo polskie, zdaniem T. Musioła, było instytucjonalnym wyrazem samowiedzy narodowej i służyło wychowaniu w duchu patriotyzmu polskiego.

W czasie dyskusji dr Kazimierz Pietrzak-Pawłowski i zatrzymał się nad rolą, jaką miały spełnić szkoły w całokształcie ruchu polskiego. Stwierdził, iż zachodzi konieczność wyjaśnienia, w jakim stopniu szkoły polskie w Niemczech były obiektem przetargów politycznych Polski i Niemiec, a w jakim odpowiadały potrzebom miejscowej ludności. Jednocześnie zaznaczył, że pominięta w referacie działalność kulturalno-oświatowa (chóry, teatryki kukielkowe, świetlice, organizacje sportowe) i akcja kolonijna odegrały nie mniejszą rolę w kształtowaniu i ugruntowywaniu świadomości narodowej niż szkoły.

Z tezą, iż szkoły polskie reprezentowały wyższy poziom nauczania niż szkoły niemieckie, wystąpił Z. Lietz. Na dyskusyjny charakter tej tezy zwrócili uwagę H. Zieliński i K. Pietrzak-Pawłowski.

O ideałach wychowawczych szkół polskich mówił H. Zieliński. Wspomnieniami z okresu pracy w szkolnictwie polskim w Niemczech podzielił się J. Rożeński.

T. Kajan omówił przygotowanie i wpływ strony polskiej na wydanie Ordynacji dla polskiego szkolnictwa prywatnego.

Ostatnim referatem seminarium był referat przygotowany przez dra Kazimierza Pietrzaka-Pawłowskiego (Spółdzielczy Instytut Naukowo-Badawczy w Warszawie) pt. *Działalność polskich instytucji gospodarczych w Niemczech w latach 1920—1939*. Formy publicznego życia gospodarczego ludności polskiej w Niemczech w okresie międzywojennym stanowiły wypadkową dwóch układów: warunków zewnętrznych, tj. sytuacji ekonomicznej państwa niemieckiego i warunków wewnętrznych kształtujących się w zorga-

nizowanym społeczeństwie polskim w Niemczech oraz w szerokich masach ludności etnicznie polskiej. Dla odbudowy i rozwoju instytucji gospodarczych polskich w Niemczech po I wojnie światowej, trzy czynniki miały zasadnicze znaczenie. Pierwszym było uznanie tych instytucji (przez ludność polską) za placówki własne, bliskie pod względem narodowym i klasowym. Drugim czynnikiem była więź, jaka łączyła kierownictwo placówek z ludnością, której te placówki miały służyć. W pracownikach i kierownikach widziano nie tylko kontrahentów ale i ludzi, z którymi można było utrzymać szersze stosunki. I trzecim czynnikiem było większe dostosowanie placówek polskich do potrzeb ekonomiczno-społecznych ludności polskiej niż instytucji niemieckich o podobnym profilu gospodarczym. Analiza porównawcza polskich zrzeszeń regionalnych i lokalnych wskazuje na jednolite rodzaje i typy oparte na przedwojennych wzorach (poznańskich) i spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe (Banki Ludowe) i „Rolniki”. Wyższą formą działalności gospodarczej ludności polskiej w Niemczech były ich centrale: Związek Spółdzielni Polskich w Niemczech oraz Bank Słowiański. W działalności polskich instytucji gospodarczych cele polityczne dominowały nad gospodarczymi.

Polskie instytucje gospodarcze w Niemczech w okresie międzywojennym zachowały tradycyjne formy działania, wspólne dla całego zaboru pruskiego. Odbudowa ich po 1920 roku była dziełem samej ludności bez pomocy zewnętrznej. W porównaniu do niemieckich instytucji gospodarczych polskie były jednak słabe. Po 1933 roku demokratyczny ruch gospodarczy znalazł się w opozycji wobec rządów hitlerowskich i poniósł liczne ofiary. Mimo trudności obiektywnych ruch gospodarczy odegrał wielką rolę w walce o utrzymanie polskości.

W dyskusji zabrał głos J. Kocik, dzieląc się swoimi doświadczeniami z pracy w polskich instytucjach gospodarczych w Niemczech. Szczególnie wiele uwagi poświęcił ocenie znaczenia omawianych instytucji dla ruchu polskiego.

O przeciwdziałaniu niemieckich organizacji gospodarczych mówił Fr. Biały.

Wobec wyczerpania porządku dziennego zabrał głos przewodniczący seminarium prof. dr H. Zieliński, podsumowując obrady. Mimo licznych regionalnych konferencji i sesji poświęconych sprawom ludności polskiej w Niemczech, seminarium w Rucianem było pierwszym spotkaniem, które dzięki doborowi referatów i dyskutantów pozwoliło na tak szerokie omówienie zagadnień związanych z ruchem polskim w Niemczech. Po wygłoszeniu podsumowania zabrał głos J. Klich. Podziękował on naukowcom za zainteresowanie i prowadzenie badań nad historią polskości w Niemczech oraz za umożliwienie udziału byłych członków i działaczy Związku Polaków w Niemczech w obradach seminarium. Seminarium zamknął mgr Wł. Ogrodziński dziękując przybyłym za udział i aktywne uczestnictwo.